

РЕКВИЕМ ЗА АКАД. МИХАИЛ АРНАУДОВ

Георги Димов

Съдбата никога не е била особено благосклонна към нашия народ! Колко много и страшни изпитания, колко неимоверно тежки страдания, колко фатални превратности е преживял в своето тринадесетвековно съществуване! И ако въпреки всичко е оцелял, за да бъде днес сред онези, които са начело на световната цивилизация и култура, то се дължи на неизменния му стоицизъм и необозрима духовна енергия, на непреодолимата му воля да бъде вестител на по-възвишени принципи, съзидател на социални, естетически и нравствени ценности, радетел на народностни и общочовешки идеали. Тази негова културно-историческа мисия е толкова по-значима и поради обстоятелството, че все същата трагично-драматична съдба са имали и онези първенци на духа, апостоли на словото и делото, които през отделните исторически епохи са възплащавали и са изявявали народностните борчески и творчески сили, чертаели са пътища за национално утвърждаване и културно възможване, осъзнавали са и са осъществявали повелите на времето. Много и много от тези херои на мисълта са погивали било от чужди, било от свои, преди още да могат да разгърнат големите си интелектуални възможности, преди да дадат всичко, на което са били способни като обществени и духовни строители.

Сред малцината, които смятахме, че са пощадени от подобна жестока орис, бе един от пионерите на националната ни литературна наука, връстникът на освобождението ни от турско робство акад. М. Арнаудов. Но и той, ветеранът на българознанието, ни напусна точно в дните, когато обглеждахме изминатия път през тези сто години, когато отново се връщаме с благоговение към онези събития и дела, които изведоха народа ни от забвение и направиха възможно националното ни освобождение. А колко много бе извършил недоживелият до своя стогодишен юбилей учен за проучването и осветляването на онези фактори и предпоставки, довели до събарянето на многовековното османско робство! Именно на великите апостоли на борбата за национално политическо и духовно освобождение големият учен-родолюбец бе посветил толкова много трудове. Наистина, колко много говори самият факт, че в годината, когато чествуваме стогодишнината от националното ни освобождение, трябваше да отпразнуваме и стогодишния юбилей на един от най-ревностните изследвачи на неизмеримо величавата възрожденска епоха!

Смъртта е нелепа и тогава, когато идва на преклонна възраст. Толкова повече, когато идва в дни на повишени народностни външения, когато със законна гордост обосноваваме политическата и духовната зрелост на нацията ни за самостоятелно съществуване. И в подготовката именно на този велик празник ние се надявахме да видим и връстника на Освобождението на тържествените събрания, на научните сесии, посветени на това епохално събитие, сред ония предста-

вители на националната ни и световната научна мисъл, събрани да отпразнуват раждането на нова България, да споделят резултатите от своите изследвания, свързани с борбите за национално освобождение на българската народност. Ние се ласкаехме от мисълта на тези празнични форуми да съзрем изпълненото от някакво вътрешно сияние лице на големия родолюбец, да стиснем ръката на този, който живееше десетилетия наред с образите на великите възрожденски дейци, на неуморния изследовател на националната ни история, литература, култура. Но, уви. . . ! Затова пък, прекланяйки се пред покойника, ние се утешаваме от мисълта, че огромното му дело остава за поука на поколенията, като опора и стимул в усилията ни да осветлим всичко онова, което е свързано с минало и настояще на българската народност, обогатила чрез делото на големите творчески личности националната и световната научна и културна съкровищница. Остава неговият пример на възторжен родолюбец с пословично трудолюбие, изпълнен неотстъпно от благородни пориви да служи на народа си чрез науката. Неочакваната смърт ни накара вместо подготвяните с толкова размисли и признателност юбилейни слова днес думите ни на почит и преклонение да зазвучат като надгробен реквием за човека-хуманист и учения-патриот М. Арнаудов.

Историците на българското народознание тепърва ще се занимават с делото на този неуморен труженик на науката, направил от нея своя жизнена и творческа съдба. И тогава то ще се види в истинските му измерения и стойности, в историческата му и народностна значимост, очистено от неизбежните противоречия, от обусловените от времето методологически слабости, а и от някои предубеждения, които колцина от съвременниците ни все още не могат да преодолеят, съдейки за нещата сякаш от някакви извънисторически критерии.

Наистина човек не може да не изпита чувства на дълбока почит и признателност, щом се докосне до делото на патриарха на днешното ни българознание, когото до немного отдавна все още го намирахме в работната му стая да стои надвесен с лупа в ръка над някоя книга или ръкопис, или пък над коректурите на поредния му труд. Или седнал в креслото, потопен в размисъл върху историческото битие на народа ни, да допълва с нови идеи и материали многобройните си трудове, писани в продължение близо на осем десетилетия. Достатъчно бе само да заговорим с поприведения от товара на годините учен-столетник, но изпълнен с неизменния бодр дух и живо чувство, с будна мисъл, готов да реагира спонтанно, щом се докоснем до минала и сегашна съдба на народа ни, за да ни поведе с присъщото му вдъхновение и жива памет из пътищата, по които е бродила изследователската му мисъл, за да извади от забвение и осветли много от онова, което е засягало историческата съдба на нашата народност. С непритворна национална гордост, житейска и научна умдреност той ни правеше отново съпричастни с живота на онези първенци на делото и словото, които от Паисий насам са градили величавата сграда на българския творчески дух. Все така естествено и вдъхновено той споделяше и размислите си върху проблеми на нашата съвременност, пречупени през поуките на миналото и мъдростта на годините, през оная възрожденска вяра в доброто и правдата, във всестранный напредък на народа ни. Непритворно и искрено споделяше и радостта си, че съдбата му е отредила да доживее и нашата социалистическа епоха, създава най-широки възможности за изследователска дейност, за каквато, както не един път е подчертавал, по-рано не е могъл и да мечтае. Слушайки го, уважението ни преминаваше в удивление пред готовността му и сега да подкрепя всяко културно и народополезно дело. Мисълта да бъде полезен на науката и чрез нея на родината, за която толкова много винаги е скъпал, да съдействува за отстояване правата на българската народност, да тълкува и утвърждава нейните културни завоевания през вековете продължаваше и сега да го изпълва с духовна

бодрост. Вглеждайки се в одухотвореното му лице, следейки потока на мислите, спонтанните жестове, интонациите на гласа, цялото му държане, ние се връщаме четири десетилетия назад, когато от университетската катедра с един рядък дар на словото, увлекателно и убедително той чертаеше картината на далечни и близки епохи, разкриваше пред нас, неговите студенти, съкровищата на научното знание, сродяваше ни с образите на големите национални и световни писатели, обосноваваше закономерностите на литературното и общокултурното развитие.

Творческият път на акад. М. Арнаудов е поучителен във всяко отношение — и със завоеванията, и с лутанията, с търсения и домогвания, и с онова, което е преодоляно от днешното научно знание, и с онова, което завинаги е влязло в основите на националната ни наука. Свързан с традициите на времето, с принципите на школите, които са господствували и към които е проявявал афинитет, трудовете му характеризират не само етапите на собственото му развитие, но са показателни и за пътищата на националната ни научна мисъл, чертаят определена линия в литературната и културната история на народа ни, както и в литературознанието общо.

Почувствувал отрано гласа на вътрешното си призвание, той ще следва неотклонно избрания път, съчетавайки великолепно работата на кабинетния учен и университетски преподавател с изискванията на отзивчивия културен деятел. Изпълнен с неутолима жажда за работа, в научния труд той е намирал върховно удоволствие, оправдание на всякакви жертви и житейски несгоди.

Повече от десетилетия да стоиш над работната маса, да се ровиш из наши и чужди библиотеки и архивохранилища, да се вираш в пожелтели страници на вестници и списания, на стари избледнели ръкописи, за да се добереш до историческата истина; върху основата на грижливо събирани и детайлно анализирани материали да разкриваш обективни предпоставки и психологически импулси на ония, които са създавали националната ни история и култура, чертаели са пътя на духовното ни възмогане, да пребродиш надлъж и нашир българските земи, за да се сродиш с творческия гений на българина през вековете и да направиш достойние на света неизбродимите му идейни, естетически, общокултурни богатства; да се занимаваш с най-сложните проблеми на народопсихологията, на творческия процес, на теорията и философията на литературното творчество и винаги да проявяваш едно реално чувство за истинските измерения и стойности на нещата, да съхраниш учудваща умствена и емоционална отзивчивост, бодрост на духа и вяра в прогреса въпреки всички изпитания и превратности, които съдбата му е поднасяла, е наистина подвиг, заслужаващ признателността на съвременни и на идни поколения.

Убеден в преобразуващо градивната сила на науката, научните занимания на акад. Арнаудов никога не са били самоцелни. На тях той е гледал като на фактор по пътя на общественото, духовното, нравствено-естетическото възмогане на нацията ни. „Истинската наука служи на истината и на живота. Какъвто и да бъде нейният предмет, тя трябва да има пряко отношение към жизнените потребности на народа, да оплодява неговия дух, да подпомага неговото развитие, да бъде полезна в най-широкия смисъл на думата. . . Ако самият научен труд има своите особености, не всякога достъпни за непосветените, резултатите от този труд могат и трябва да намерят своето приложение в разните клонове на общия културен напредък“ — признава той при анкетата, която снаха му Искра Арнаудова е имала щастливата идея да направи в последно време с него, за да ни поднесе една интересна книга, пълна с толкова много признания и изповеди, така полезни за разбиране духовния свят на големия учен. Затова колкото е по-голяма наградата му от едно научно откритие, от приноса, направен в изучаването на определен проблем, толкова по-пълно е и удовлетворението му от съзнанието, че е допринесъл за общия напредък на собствения си народ. Вярата, че

интелектуалният труд спада към най-важните прояви на духовната енергия на една нация, убеждението, че научните изследвания насочват хората към повдигнати идеали и съдействуват за общия прогрес, никога не го напуска. Тези именно дълбоко осъзнати граждански и научни начала определят тематиката и проблематиката, духа и патоса на множеството му трудове, подхранват творческите му сили.

Почувствувал науката като своя житейска предопределеност, като съкровено призвание, акад. Арнаудов се утвърждава като истински апостол на българознанието, който с всеобхватната си ерудираност, с плодотворността на неуморното си перо, с научната си добросъвестност и неизчерпаема творческа енергия извиква уважението и на онези, които по силата на историческото развитие на научната мисъл са отишли по-напред в методологически принципи и философски концепции. Толкова повече, че бележитият българовед никога не е робувал на явно идеалистически, мистични, формалистично-естетски теории и школи, а винаги е търсел връзката между общественно-исторически процеси и духовни завоевания, разкривал е обусловеността на културно-естетическите феномени от социалните изменения в обществото.

Дълголетната научноизследователска дейност на акад. Арнаудов извиква нашия интерес и буди размисли както с реализираното, така и с насоката на търсенията, с онзи патос, който подхранва усилията му да навлезе в нови области на хуманитарното знание и разгадае съкровени тайни на народността — оказало се неизчерпаем жизнен и творчески потенциал, въпреки садистичната жестокост, с която е било преследвано от чуждия поробител. Тази дейност свидетелства и за усилията на националната ни научна мисъл да се издигне до равнището на голямата европейска наука. С някои от трудовете си ученият утвърждава и нови насоки в изучаването и тълкуването на литературната и културната история, в търсене на надеждни принципи, за да се навлезе по-сигурно в сложната проблематика на духовно-интелектуалната дейност.

Получил широка университетска школовка у нас и в чужбина, бъдещият българовед и литературовед още в началото на нашия век се утвърждава като учен с широк диапазон на интереси, с рядък преподавателски дар, с отзивчивост към научните и културните потребности на времето, с усет за насоката на бързо развиващите се хуманитарни дисциплини. И в това отношение той ще следва примера на своя учител проф. Ив. Шишманов — една непотворима голяма ренесансова личност, прокарала незаличими дълбоки бразди във всички области на българознанието. И ученикът подобно на учителя ще се отдаде изцяло на научни дирения и размисли за историческата съдба на народа ни, ще утвърждава светлите перспективи, очертаващи се пред новите поколения да реализират изконни идеи и възжелания на големите водачи на нацията ни.

Само месеци преди да склопи очи, с присъщото му патриотично вдъхновение и научна умъдреност той ни повеждаше из пътищата, по които е вървяла изследователската му мисъл, за да извади от забвение, осветли и осмисли много от онова, което е засягало народността ни битие, за да разкрие и изтъква големите завоевания на националната духовна енергия. А тя, преодолявайки най-страшни изпитания, се е възправяла срещу рутината и мрака, извявала се в непреходни по значимост дела, в духовни ценности, опазили народа ни от асимилиране, обогатили и световната култура. С истинска национална гордост кивият свидетел на епохата от Освобождението до наши дни ни говореше с възбуждане за всичко онова, което е давало съдържание на многовековния ни народностен живот. Учудваха ни духовната му бодрост и свежа памет, неимоверните му познания по проблемите на световното хуманитарно знание, стремежът му да разглежда явленията в тяхната взаимообусловеност, да поставя националното във връзка с общочовешкото, да улавя големите идейни движения на времето. Ставаше ни ясно и друго — защо той, който е бил отлично подготвен да се по-

свети и на други научни области, прегръща без колебание българска проблематика. Именно чувството за дълг пред народа, пред неговата хилядолетна литература и култура се е оказало решително за избора на научна проблематика, за насоката и патоса на научните му дирения от ранна младост до преклонна възраст. При всяка среща и разговор респектираше ни и ни удивляваше тази негова неизменна воля да служи на научната истина, на националния и общочовешкия прогрес, разбирали в духа на големите хуманитарни идеи на деветнадесетото столетие. Не по-малко ни удивляваше и неизменното му живо и емоционално слово, високата култура на речта и блясъка на фразата, оная съдържателност на мисълта, която чрез убедителни анализи и синтези ни извежда към нови знания за духовните ни традиции, за явления от по-близко време.

Със същата любов и всеотдайност, с които някога младият учен е бродил из всички краища на родината — от Добруджа до Македония, от Тракия до Западните покрайнини, за да издирва и записва песни и приказки, народни обичаи, дали по-късно съдържание на множество обемисти сборници, придружени от цялостни студии върху потекло и значение на тези неповторими паметници на народността творчески дух, със същото вдъхновение и сега прекрачващият прага на столетието учен говореше за тези незаменими извори на българознанието, разкриващи от различни страни съкровени социално-битови изяви, нравствено-естетически пориви, вълнения, идеали на българина.

Школуваният фолклорист е търсел винаги да се сроди с тайните импулси на духовните изяви на народа, убеден, че създаденото като поезия, приказки, мелодии или художествено-приложни предмети може да служи като опора и извор на вдъхновение за създаване на ново изкуство, все така здраво свързано с народната ни съдба, с националния бит, с народопсихологията ни, призвано да задоволява новите потребности на обществото. „Без връзка с тая първична основа на мисъл и творчество не може да се мисли за някаква национална литература и за никакъв културен градеж, който би извил националния гений в ценни търсения и постижения“ — говори убедено ревностният народoved. И по друг повод: „Моето съкровено желание е да намери този клон от знанието повече приятели у нас, особено между нашите филолози, историци, литератори и социолози. Фолклористиката е една крайно занимателна и интересна наука, която добива голямо значение не само за разрешението на чисто научни въпроси, но и за насоката на цялото ни културно и научно развитие.“ Сам той през целия си живот ще работи с неотслабваща любов в тая област, изискваща толкова много и различни познания, за да се види генезисът на явлението, да се проследи неговата радиация и оттам да се уловят характерни черти от бита, психологията, умонастроенията на хората, създали или влизали в общение с тези народни творения. Многобройните трудове на акад. Арнаудов по проблемите на народното творчество очертават един етап в развитието на българската народоука, представяват образци не само за цялостно монографично фолклорно изследване на едно селище, на един регион, но и за извеждане на по-общи теоретически принципи. За него историята и теорията на народонаучните изследвания у нас и в света изобщо са не по-малко интересни от самите конкретни фолклорни творби, които той с такава страст събира и коментира, за да ни остави прекрасни етюди върху особеностите на народното ни поетическо наследство.

Покрай всичко друго тези студии разкриват и усилията на автора им да даде един по-цялостен обзор на различните школи, възгледи, принципи, застъпвани през различно време в стремежа да бъдат обяснявани сложните явления и процеси на народното творчество, етапите, през които преминава фолклористиката, с най-новите ѝ завоевания и тенденции. Възприел културно-историческия метод на изследване, той търси обяснение на различните прояви на народността творчески дух в органическа връзка с жизнените и естетически нужди на етническата общ-

ност. Само когато се осъзнае и разкрие тая диалектическа взаимоотношеност, могат да бъдат разбрани в пълнота многообразиите феномени на народното творчество, възникнали по своеобразен начин бит и мисловност, психология и нравствени възрения, социални и национални домогвания. При това нашият фолклорист остава винаги верен на сравнителния подход към тая сложна материя, откривайки по такъв начин каузални връзки или обща насока на духовете при дадени народни песни и приказки. „Аз прилагам тая сравнителна метода още от самото начало на моите научни занимания с фолклора и това може да се забележи ясно като един от основните моменти в моите литературни вниквания и обяснения. Аз пиша например за един народноепически мотив като песента „Дялба на двама братя“, като търся варианти от разни покрайнини и епохи и чрез сравнения и съпоставки на всички основни елементи в мотиви и детайли определям кое е основна тема на творчеството, откъде произлизат отклоненията в разните версии и варианти и какво означава всичко това като изява на народния творчески дух.“

За школувания литературовед народната песен представлява пълноценно художествено творение, способно да задоволява и най-изискания естетически вкус. Овлабяването на нейните идейно-естетически богатства е предпоставка за появата на пълноценно изкуство. Неслучайно големите писатели са черпили с пълни шепи от тази поетическа съкровищница, в усилията си художествено да претворят социалната, философската, етичната проблематика на своето време — изтъква нашият учен. Изобщо в дълголетните си занимания с проблемите на фолклора той се ръководи все от една мисъл — да хвърли повече светлина върху културното ни минало, върху всичко онова, което свидетелства за духовната жизненост на българската народност, загубила своята творческа мощ и при най-тежките условия на чуждото потисничество. Духовните богатства, завоювани през вековете, го вълнуват не само като исторически паметници, но и като проява на едно високохудожествено съзнание, намерило израз в толкова много творби на словото, на четката и длетото. Сродяването с тяхната идейна и естетическа същност е необходимо условие за по-нататъшното развитие на националната художествена мисъл, за да бъде тя все така неразривно свързана със съкровено народностното, обществено значимото, идейно-прогресивното.

Въз основа на всеобхватни наблюдения и углубени анализи ученият фолклорист навлиза в народопсихологията на българина с всичко онова, което го определя в етническо, езиково, битово, нравствено-емоционално отношение. Влюбен в разнообразните паметници, които говорят за народното ни битие през вековете, той се вълнува от всяко откритие, скъпи за всеки извор, откъдето може да почерпи нови естетически ценности. Тази любов обаче никога не притъпява критическия усет на школувания учен, който умее да разграничи ценното от посредственото, самобитното от привнесеното, съвременно избличава всеки опит да се представят сурогати като прояви на народния поетически дух.

Дълголетната събирателска и изследователска работа на акад. Арнаудов в областта на фолклора ни сродява по-цялостно с духовното ни минало, предлага на световната научна общественост нови доказателства за неизбродимите богатства, съхранени в народния духовен живот. Така той продължава традициите на българските възрожденци, които във фолклора, в народното творчество виждаха залог за национално възмогване.

Трябва човек наистина да е общувал непосредно и трайно с акад. Арнаудов, за да почувствува колко дълбока е връзката между научни занимания и народностно-патриотични пориви, между умствен труд и нравствено-обществени възрения. Тогава ще разбере и вътрешния смисъл на онзи естествен преход от проблемите на фолклористиката към проблемите на националното възраждане или

по-скоро дълбоката взаимовръзка между тези две сфери на българознанието, задържали едновременно вниманието и силите на учения от ранни младини до преклонна възраст.

Наистина, колко много духовна енергия той посветява, за да възкреси пред новите поколения една епоха, в която са заложени корените на нова България, епоха, възвестила и утвърдила идеи и принципи, залегнали в основата на понататъшното прогресивно обществено-историческо, културно-естетическо развитие. Родолубецът учен храни истински култ към дейците на националното ни възраждане, към народните будители, благоговее пред подвига им. С каква научна широта изследва тяхното дело, с каква любов извайва обаятелните им образи. С непреодолима изследователска страст той събира всичко, което може да послужи като градиво за изясняване на жизнения им път, на обществения и книжовния подвиг, което може да ни доближи до историческата правда. Колко детайлно той чертае истинските им измерения, ролята, която са играли в цялостния национално-възродителен процес. Ако десетилетия по-рано народният поет Ив. Вазов, разтревожен за съдбата на българската народност, възкреси чрез поетическо слово образите на забравените от буржоазните властници апостоли на Българското Възраждане, създавайки своята безсмъртна „Епопея на забравените“, то сега ученият, изпълнен все от подобни размисли, се заема да сътвори една друга „епопея“ на тия незабравими герои, но вече с методите на литературния и културния историк. И тази нова епопея ни показва родилните мъки, неизмеримите изпитания и жертви, докато българите отхвърлят многовековното робство и отново заемат мястото си сред свободните народи. Плодотворното перо на учения ни дари десетки монографични изследвания за ония великани на духа от Паисий до Ботев, които станаха вестители на националното пробуждане и освобождение, очертани и в житейската им орис, и в духовния им ръст, в идейно-нравственото им величие.

Създавайки взаимообусловеността на обществено-идейните, културно-книжовните и литературно-естетическите процеси, изследвачът търси да разкрие генезиса на явленията, корените им, които понякога отвеждат в по-далечни времена, към историята на близки и по-далечни страни, стимулирали в една или друга степен съзрялото на национална почва, извикано на живот, за да отговори на настоящи исторически потребности.

Множеството трудове, посветени на Българското Възраждане, се отличават с широка документалност, със свидетелства от различно естество. Ученият скъпи за всичко, което е свързано с живота на изследваната личност, което може да хвърли повече светлина върху духа на времето, с характерните народностни, политически, нравствени проблеми, с домогванията на различните обществени прослойки, с вътрешните борби и външните стълкновения, съпътствували националноосвободителното движение. И от всичко писано струи една ръководна мисъл — да се обоснове непреходното актуално значение на онова, което е изпълвало със смисъл и съдържание живота на нашите възрожденци, делото на които може и трябва да служи като катализатор по пътя на народностното ни социално, културно, естетическо извисяване. И до последните си дни, щом се докоснеше до онази величава епоха, до дейците на националната ни пробуда, на националната ни революция, ученият-родолубец не можеше да говори спокойно, спонтанно се вълнуваше, от очите му струеше онзи неугасим плам, който се чувствава в писаното някога, жестовите и репликите му придобиваха особена емоционална окраска. Всичко още един път идваше да ни внуши колко дълбоко се е сродил ученият с онези първенци на духа, колко близки са му станали те, как органически са се слели с цялостното му световъзприемане. Припомняйки девиза на Иларион Макариополски — „Дето е народът, и аз съм с него“, акад. Арнаудов добавя: „Това може и трябва да бъде девизът на всеки културен българин, който милее за бъдещето на своето отечество.“

Ако някога малобройната ни възрожденска интелигенция е трябвало да преодолява толкова неизгодни условия в поривите си за обществено-патриотична и културно-книжовна дейност, то не по-малки са били трудностите и за пионерите-изследвачи на оная епоха, докато се доберат до необходимите свидетелства, върху които изследователската им мисъл е могла да гради своите заключения. А и буржоазните власти, увлечени в политически разпри и жаждни за забогатяване, не са били твърде отзивчиви към хората на научната мисъл, особено когато техните изследвания са им напомняли кога пряко, кога косвено за дълг към заветите на големите дейци от миналото. И тези обстоятелства не могат да бъдат пренебрегвани, когато се съди за учени като акад. Арнаудов, който не един път чистосърдечно е признавал, че едва днес народната власт е създала необходимите благоприятни условия за плодотворна научна дейност. Затова при неизбежните критически бележки, които могат да бъдат отправени било по отношение на използваната методология, било относно отделни съждения и концепции, направеното от този учен—пионер в изучаване на българското национално възраждане, главно чрез живота и делото на големите ни писатели и книжовници, представлява солидна опора и предпоставка за по-нататъшни дирения и размисли върху разнообразната проблематика на оная епоха. Оставените ни в наследство многобройни томове съдържат не само една огромна документация от всякакво естество, но и детайлни анализи, аргументирани синтези за процесите на националното ни съзряване, за самобитността на формиращата се нова българска литература и култура, за народопсихологията на българина, съумял да опази своя творчески дух въпреки демоничните усилия на чуждия поробител. От тези трудове се откроява темпераментната личност на автора, който с обилие от научни аргументи и логичност на съжденията воюва, за да утвърди историческата истина и обори всякакви опити за посегателство над духовните завоевания на народа ни. Наред с научната добросъвестност откроява се и научната етичност на автора, отдавайки признание на своите предходници-изследвачи, готов да ги подкрепи там, где то се улучват истината, и да ги допълни навсякъде с нови гледища, изградени и върху нови материали. „Разграничавайки рязко усвоените от други изследователи методи и постижения, аз съм имал честолубието не да ги критикувам пристрастно, а да ги допълня с нови сигурни факти и с вниквания, които задълбочават познанието ни на съответния литературен и психологически материал.“ Така наред с огромните фактически знания, които ни предлагат, трудовете му са поучителни и с етичните позиции на автора, с неизмеримата му любов към съзидателите на българската национална литература и култура. Поучителни са и с онова умение да се съчетава научната обективност с патриотичния патос, логическото изложение на историческите факти с емоционално раздвижената образна мисъл.

Такъв се представя акад. Арнаудов и в трудовете си, посветени на проблеми на следосвободения литературен и общокултурен живот. Макар изследователският му поглед да бе насочен предимно към предходните епохи, той живееше и с онова, което е протичало непосредно пред очите му, което е определяло духовното съдържание на неговата съвременност, на текущия деч. Убеден в непрекъсваемостта на културно-историческите процеси, той не е могъл да не изследва с еднакво внимание и ревност както предходното, така и настоящето. Чрез тяхното синхронно изучаване и преосмисляне той ще иска да предугади и насоката на по-нататъшното духовно развитие.

Ако от предходната възрожденска епоха го занимаваха главно фигурите на големите дейци, сродили го с високи критерии и мащабни измерения, то и в следосвободенска България погледът му е привлечен все от подобни „избраници“ на събата. При това той има рядкото щастие за един литературовед да бъде не само съвременник, но и близък на големи творчески личности. Опитът му на

школуван литератор и психолог се оказва особено полезен да може да намери път към големите съвременни творци, да се сдружи с мнозина от тях, която дружба се оказва особено плодотворна за появата на трудове с непреходно значение.

Да проследи живота и творческото развитие на видни строители на новата българска литература, да навлезе в духовния им свят, да разгледва подтици и подбуди, определили генезиса и оформили концепцията на едно или друго произведение е представлявало истинска наслада за литературния историк. Вазов, Яворов, Михайловски, Алеко Константинов, Влайков, Кирил Христов, Дебелянов, Йовков — ето само някои от онези първенци на словото, които са задържали вниманието му. „Аз бях щастлив да видя Вазов и да говоря с него, бях още повече щастлив да дружа с Яворов, с Йовков, с Кирил Христов, да преживя техните първи успехи и техните зрели постижения, да взема известно участие в техните усилия за признание, да почувствувам отблизо техния дух, тяхната творческа радост, техните разочарования и мъки всред едно общество, малко склонно да ги щади и цени справедливо“ — изповядва ученият. И от това общуване ще се родят монографични и проблемни изследвания, творчески анкети, психографски очерци, които разкриват жизнения и духовния път на писателите, сродяват ни със съкровения им свят, поднасят ни свидетелства и признания, които ни помагат да почувствуваме по-цялостно и по-отблизо обективните предпоставки и субективните предразположения, довели до една или друга художествена изjava, определяли жизнено поведение и граждански позиции.

Както и при други случаи, така и сега примерът на Шишманов не е останал без значение, за да се приобщи твърде отрано към творчеството на Вазов, утвърждавайки се като един от най-ревностните изследвачи и проникновени ценители на народния поет. Особено го привличат самобитните творчески индивидуалности на Яворов, Кирил Христов, Йовков — изучавани проникновено и с такт в непосредно общуване и преки наблюдения. Умело е използван и анкетният метод, оказал се толкова плодотворен, щом се прилага с разбиране, и то при личности, свързани с продължителна дружба. Арnaudов съумява да навлезе в творческата лаборатория на тези трима видни представители на художественото слово, да ни сроди с най-скритите импулси на творческия акт, да ни направи съпричастни на съкровено човешкото и индивидуално-психологическото, както и с възгледите им за някои страни на литературната дейност. При това извлеченото от непринудени разговори или от изповеди и признания — резултат на добре обмислени въпроси, анкетаторът с вещина допълня с косвени наблюдения, характеристики, изводи и по този начин създаденото, твърде хетерогенно в жанрово отношение, представлява уникално явление в литературната ни история, изходна база за всякакъв род по-нататъшни изследвания. В предговора към последното издание на биографическата и психологическата анкета с Яворов, правена преди повече от шест десетилетия, Арnaudов пише: „Интересът към анкетата ми върху жизнения път и творческа дейност на големия български поет се запази неизменно и до днес благодарение на обилния материал от преки показания на Яворов, от свидетелства на най-близките му хора и от съображения върху разни страни на вътрешния развой и писателски актив на големия наш лирик и драматик, чиито дни бяха без време съкъсени.“ Подобен интерес будят — и за специалисти, и за всеки, жаден да узнае повече за съкровения свят на тези чародеи на художествената реч — и другите му трудове, изградени върху сходна биографско-документална, аналитично-психологическа, сравнително-историческа основа. В зависимост от обекта на изследване литературоведът ще използва един или друг подход, за да обоснове най-пълно съжденията си за твореца. При Яворов например той използва в значителна мяра сравнителния метод, за да установи „грижливо какво дължи поетът за своите поетически хрумвания и идеи на домашни влияния и какво той черпи като урок от чуждите литератури, поддавайки се на внушение

било от едно течение като символизма изобщо, било на отделни поети като Бодлер или Верлен. За да схванем истинската поетическа физиономия на Яворов, ние трябва да вземем под внимание всичко самотитно в неговия духовен натюрел, всичко четено и усвоено като техника или тема от българските автори (Ботев или Вазов) и всичкото широко четиво, което дава насоки на неговото лирическо или драматическо възхищение. Без подобна сравнителна метода ние не бихме могли да установим нито първичната оригиналност на поета Яворов, нито насоките на неговите лирически или драматически сюжети. Сравнението трябва да се простира върху всички страни от духовния свят и поетическата тематика на автор или на дадена литературна школа“ — говори литературният историк, когато в последно време и той бе обект на подобна анкета, каквато някога е претърпял с големите ни писатели.

Вече на преклонна възраст ученият ще бъде накаран към самопризнания и саморазкрития, към допълнения на писаното и мисленото някога, към една ретроспективна преценка на създаденото в продължение на осем десетилетия и по този начин ние имаме възможност да опознаем по-цялостно духовния му свят, да чуем съждения за хора и явления били му близки, задържали години наред научните му интереси. Колко показателни и ценни са например сегашните съждения на учения за човека и твореца Йовков. Връщайки се към някогашните срещи и разговори с писателя, Арнаудов споделя: „А знаеше мълчаливият и обикновено замислен Йовков да се въздушевява изведнъж в спомените си за преживяно някога и в наблюденията си върху съвременни нрави до степен да стане крайно заинтересован с оригиналния си поглед върху неща и хора. . . Най-често Йовкова въздушевява характери и случаи, готов материал за разказите му, и тях той описваше по начин, като че пресъздава в художествен план и по-бегло поетически възсъздадените по-късно негови повести и разкази. Действителността се преобразяваше неусетно във фикция с дълбоки корени в реалното, без да се лишава тя от онова емоционално вживяване, което придава поетически чар на рисунъка. Реално и въобразено влизаха в една комбинация, твърде характерна за него като човек на двойното реално и поетическо възприемане на околния свят. Йовков беше твърде чувствителен за този поетически ефект на написаното, отличавайки се така основно от реалисти като Стаматов и доближавайки се често до възприемане и възсъздаване на преживяното у Елин Пелин. Стил точен и компактен свидетелствуваше за тънка художествена мярка в повествованието при надмощие на конкретно ясното и отбягване на отвлечено баналното там, гдето трябваше да се достигне до внушителна правда на картините.“ В трудовете, съждения и характеристики от подобно естество ние виждаме как школуваният народoved и проникновеният психолог, литературният историк и угълбеният критик-анализатор, сърдечният приятел и обективният тълкувател взаимно се допълват, за да ни поднесат знания, тласкащи към нови размисли за големите съзидатели на националната ни литература.

Учен с формацията на акад. Арнаудов, школувал в толкова хуманитарни научни дисциплини, третиращи проблематика от различни исторически епохи, географски региони, етнически общности, не е могъл да не се занимава и с по-общите теоретически и философски въпроси на литературното и общокултурното развитие. Подобни занимания са му били необходими и за по-угълбеното разбиране на процесите и явленията от националния духовен живот. В усилията си да осветлява културно-естетическите феномени и в техните социологически, психологически, философско-исторически аспекти той непрестанно се опира и на опита на световната литература. За него общуването с класиците на европейската художествена и теоретико-естетическа мисъл представлява неотменна духовна необходимост. Тях той чете и препрочита, за да се сроди трайно и неотвратимо с интелектуалните им прозрения и художествени завоевания. Те са му

любимо четиво и в часове на отдик, и при пътувания или при обстоятелства, които го държат настрана от работното му писалище. „Занимавам се с няколко дисциплини, защото всички те ми са драги и всички подбуждат ума ми към работа. Поред или успоредно аз навлизах в няколко царства на духа и знанието, които еднакво ме увличаха и завладяваха: славянската филология, сравнително езикознание и индологията с ориенталистиката, фолклора, Българското Възраждане и българската литература, сравнителната литературна история с литературната наука, философията с културната и религиозната история. . . У мен има някаква потребност от разнообразие, при което имам пред вид винаги позначителни проблеми, владеещи мощно духа ми, без това да пречи на свободното движение на мислите ми, на наблюденията и обясненията ми. Аз като че ли не можех да тегля строги граници между филология, фолклористика, литературознание, философия, културно-религиозна история и други сродни области на знанието, станали хляб насыщни за духа ми и истинска морална потребност. . . Бележа това, защото го чувствавам като индивидуален подход към нещата и като изява на една духовна широта, която ми позволяваше да минавам от най-общото към най-малкото, стига това да са реалности, способни да утвърдят скритото единство на светогледа ми. . . Интересът към единичните факти и въпроси се свързваше винаги с жаждата за едно по-систематично и всеобхватно тълкуване. Исках да схвана тайните на творческите извори в най-различни области и така редом с монографиите си върху отделни личности и епохи и частични насоки на творчество и на научната мисъл у мен оставаше жива непоклатимата страст за най-общите принципи на творчеството в изкуството и в науката — специално в науката за културния ръст на човечеството и за усъвършенствуването на литературните търсения и постижения от древна Гърция до XVIII и XIX в., вековете на Гьоте и Пушкин. Написаното от мен в редица по-синтетични монографии би могло да послужи за доказателство на ренесанса ми за едно по-задълбочено и всестранно вникване в нещата свързани с най-дълбоките извори на човешката мисъл.“

Интересите на акад. Арнаудов към онези, които са стояли на гребена на световния историко-литературен и общокултурен процес, имат своите основания и в съзнанието за необходимостта да запознае новите поколения у нас с големите идейно-художествени завоевания, и то не само от университетската катедра, но и чрез самостоятелни студии. Работите му, посветени на Пушкин, Гьоте, Русо, Петьофи, Хердер, Ларошфуко, книгата „Основи на литературната наука“ и най-вече капиталният труд „Психология на литературното творчество“ представляват ярки явления в научно-интелектуалния ни живот. В книгата си „Основи на литературната наука“ авторът проследява зараждането и развитието на този клон на хуманитарното знание, характеризира нейния предмет, задачи и методи, очертава етапите, през които минава световната литературоведческа мисъл, с нейните по-видни представители от най-дълбока древност до миналото столетие и по този начин ни сродява с многобройните опити да бъдат утвърдени научни принципи при трактовката на обективните фактори и индивидуално-психологически предпоставки, обуславящи литературното развитие. А в „Психология на литературното творчество“ със значително по-голяма широта и углъбеност се стреми да разгадае всичко онова, което съпътства творческия процес, да разтълкува и осветли ония странни превъплъщения, при които жизненият факт прераства в художествена ценност. В своите изводи и характеристики българският учен се опира на признания и лични наблюдения, на творческия опит на големи европейски писатели и критици, на един огромен и разнообразен фактически материал, който вече сам по себе си представлява безспорно завоевание, защото е систематизиран с оглед да се хвърли повече светлина върху генезиса на поетическото творчество с всичко обективно и субективно при неговото концепиране

и реализиране. Широко осведомен върху историята и психологията на литературното развитие, изследвачът се домогва да разкрие механизма на художествено-творческата дейност, като отхвърля всякакви несъстоятелни теории за „божествения“ или „несъзнателен“ произход на произведенията на изкуството. Така той обосновава и своите реалистични, стихийно-материалистични концепции при тълкуване и характеристика на творческата личност с нейните идейно-обществени и художествени пориви, обусловени както от индивидуално-психологически предразположения, така и от обективните закони на литературния процес, от цялостната социална и културно-историческа действителност.

Все от реалистични позиции той тръгва и когато говори за значението на поетическото творчество, за онези мисловни и емоционални страни, които упражняват най-силно въздействие върху цялата душевност на хората. И с този си безспорно оригинален труд, който с характера на проблематиката привлече вниманието и на чужди учени, а преди години бе преведен и на руски език и получи най-висока оценка от съветски литературни, акад. Арнаудов воюва за реалистично изкуство, и то във време, когато разни мистични и идеалистични теории аспирираха за все по-широк терен, обайваха немалко представители на теоретическата и художествената мисъл.

В усилията си да навлезе както в същността на творческата личност, така и в структурата на художественото произведение, в неговия вътрешен строеж, в цялостното му звучене, авторът указва и на нови методи на изследване. Така например по пътя на един емпирически метод той ще иска да установи „връзката между слово и психофизически реакции“, подчертавайки „стойността, която добива материалът на поета не само като „знак“ за нещо, като наглед или идея, но и като симптом за определен начин на вътрешно подражание, като рефлекс на едно органическо възбуждение“. И като привежда откъси от Ботеви стихове, литературният теоретик заключава: „Ето сът на тези изповеди и настроението се долавят толкова чрез мислите и чувствата, изказани там пряко, колкото и от своеобразната и заразителна магия на езика, която затрогва нещо извън въображението, именно самата ни органическа природа.“ Така още преди толкова години са уловени някои тенденции, които днес настойчиво се изявяват в съвременното литературознание. Но за разлика от днешните им адепти нашият учен съвсем не изчерпва работата на литературоведа само с наблюдения из областта на езика и външната структура на художествената реч. За него социално психологическата страна на творческия процес си остава основна в многостранните му наблюдения, анализи, обобщения. Възприемайки литературата като своеобразно отражение и претворяване на реални жизнени явления, душевни вълнения, чувства и пориви, все в подобна насока той изгражда и своята теоретико-методологическа система. И по замисъл, и по начин на трактовка на проблемите, и по богатство на използвания материал „Психология на литературното творчество“ извежда българския учен сред малцината специалисти в световното литературознание, занимаващи се с тая материя, разкрива умението му да подхваща едни от най-сложните и все още недостатъчно осветлени страни на творческия акт. Може някои от съжденията на автора на тази интересна книга, писана преди повече от половин столетие, да са преодолені от съвременната наука, може други да се нуждаят от по-всестранна аргументация, не може обаче да не ни удивлява вещината, с която литературният историк и теоретик борови с творчеството на мислители и художници от древността до XIX в. включително, принадлежащи към различни национални литератури, към различни направления. Компетентността му се чувства и когато броди из всички епохи на световното литературно развитие, и когато анализира произведения в стихове и проза на наши писатели или прави характеристики от по-общ характер, както и когато изказва съждения за обективните и субективните закони на литературното творчество.

Изобщо към каквито и области да е посягал доскорошният жив ветеран на българското литературознание, умението да вижда връзката между явленията, тяхната жизнена основа, историческата им обусловеност винаги го е извеждало до значителни обобщения. При това той неотстъпно е живял със съзнанието за необходимостта научното знание да стигне до по-широки кръгове. Затова наред с интензивните си научни занимания и университетски преподавания той винаги е развивал и активна научноорганизационна и литературно-популяризаторска дейност, все така необходима за естетическото и народностното съзряване на българската интелигенция. И като основатели и неизменен редактор на сп. „Българска мисъл“, и като създател на библиотека „Български писател“, и като началник или участник в толкова много други културни почини и ръководител на културни институции акад. Арнаудов винаги се е стремил да съдейства за духовното извисяване на нацията ни, да всажда любов към големите естетически и нравствени ценности — национални и общочовешки, да учи на трудолюбие и гражданско-патриотична отзивчивост, на готовност да се служи на по-високи хуманитарни идеали. И с умението си да съчетава уморителна научноизследователска работа с активна културно-обществена дейност, да изживява в попълна хармония духовните си интереси, да съпоставя и проверява значимостта на историческото знание с оглед на потребностите, критериите и на съвременността, дейността на акад. М. Арнаудов е все така поучителна за новите поколения на нашата интелигенция.

Смъртта ни отне завинаги човека и учителя, родолюбца и учения, акад. Михаил Арнаудов — летописец на националната ни съдбовност. Лиши ни от радостта да отпразнуваме приближавания му стогодишен юбилей, който щеше да бъде празник и на националната ни наука. Но колкото е дълбока скръбта ни, толкова по-голямо е преклонението ни пред завещаното огромно книжовно наследство — истинска съкровищница на поуки и знания за историческата ни съдба, на добродетели и знания, съхранили народа ни през вековете, осмисляли неговите необозрими творчески сили, за да се вглежда в миналото и гради своето настояще и бъдеще.

Дълбок поклон и вечна признателност!

Февруари 1978 г.